

Symbolické zbraně z měkkých hornin v období kultury se šňůrovou keramikou v Čechách

Jan Turek, Katedra archeologie ZČU Plzeň
Vladimír Daněček, Katastrální úřad Praha–město

Nálezy symbolických zbraní na pohřebištích šňůrové keramiky

Ve střední Evropě můžeme přinejmenším od počátku eneolitu hovořit o výskytu specifických kamenných artefaktů, které lze interpretovat jako zbraně, odznaky společenské prestiže a bojovnictví (cf. Vencl 1984; Neustupný 1998, 27–30; Zápotocký 1992). V období kultury se šňůrovou keramikou (dále též KŠK) hrály kamenné nástroje a zbraně významnou společensko-symbolickou roli jako atributy moci a bojovnictví v pohřební výbavě, ale pravděpodobně také v živé společnosti. V hmotné kultuře období šňůrové keramiky lze za takové symboly považovat především kamenné sekeromlaty a kulovité mlaty.

Volba kamenných surovin pro výrobu kamenných seker a sekeromlatů se v období šňůrové keramiky stala ve srovnání s obdobím středního eneolitu velmi heterogenní (Turek – Daněček 1997, 134). Široké spektrum surovin zahrnuje horniny od vysoce kvalitních serpentinitů, amfibolitů a amfibolitických břidlic až po měkké vápence, slínovce, prachovce a pískovce. Surovinové zdroje jsou dokumentovány některými dílčími petrografickými rozbory nálezů z českých pohřebišť se šňůrovou keramikou (Kukla 1970, 235, K–M; Brus 1991; Cílek 1993). Pro posouzení preference surovin na výrobu broušených kamenných artefaktů má velký význam petrografická analýza 416 kamenných sekeromlatů z moravských pohřebišť KŠK, kterou provedl A. Přichystal (Přichystal – Šebela 1992, 33–38, Fig. 1). 24 sekeromlaty, tedy asi 6 % z celkového počtu, byly vyrobeny z vápenců, slínovců, prachovců a pískovců. Je vcelku logické, že tento typ materiálu nebyl nikdy použit k výrobě kamenných seker, jejichž funkce byla pravděpodobně primárně praktická, tedy bylo jich užíváno jako nástroje (cf. např. Vencl 1970, 234).

Na pohřebištích KŠK v Čechách byla objevena celá řada kulovitých mlatů či sekeromlatů zhotovených z vápence nebo jiného měkkého materiálu:

Vikletice (okr. Chomutov). Kulovité mlaty byly nalezeny v hrobech 104/63, 106/63, 134/63, 58/64 a 61/64 (Buchvaldek – Koutecký 1970).

Tušimice (okr. Chomutov). Součástí pohřební výbavy hrobu KŠK byl kulovitý mlat vyrobený z měkkého vápence (Neustupný 1965).

Praha–Jinonice. Série miniaturních sekeromlatů vyrobených z kalových vápenců pochází z jedné z pohřebních skupin na pohřebišti v Praze Jinonicích z hrobů 4, 9, 10, 36, 38 a 40 (Buchvaldek – Kovářik 1993; Turek v tisku, Fig. 4).

V současné době bohužel nemáme dostatek archeologických dokladů, které by napomohly objasnit kontext užívání takovýchto „nefunkčních“ zbraní. Není jasné, zda byly symbolické zbraně z měkkých hornin vyráběny jako funerální náhražky opravdových sekeromlatů, které v konkrétních případech musely zůstat ve světě živých, nebo zda odrážely nižší stupeň společenského statutu. Ani vazba těchto artefaktů na pohřby nedospělých jedinců nebyla jednoznačně prokázána (Turek v tisku).

Nové nálezy z Kladenska

Tento, jistě neúplný, soupis bychom rádi doplnili o pět dalších artefaktů nalezených při povrchových sběrech V. Daněčka v letech 1990–2000.

Materiály zde prezentovaných broušených kamenných nástrojů jsou prachovité až jemně písčité slínovce křídového stáří (opuky), tedy horniny na všech polohách místní, pocházející z nejbližších výchozů bělohorského souvrství.

Tuchoměřice–Kněžívka. Při opakovaných sběrech na lokalitě byly SV od křížení rychlostní silnice Praha–Slaný se silnicí Tuchoměřice–Kněževy nalezeny tři poloviny vrtaných kulovitých mlatů z prachovitých až písčitých slínovců (opuky) křídového bělohorského souvrství nažloutlé světlešedé až takřka bílé barvy. Vrtané opukové kulovité artefakty jsou shodně puklé svle po vývrtu a jsou obdobného průměru. Zlomky mlatů pocházejí ze západní partie lokality a lze je na základní mapě 1:10 000 12–23–15 lokalizovat do blízkosti koordinát 125 mm od ZSČ a 108 mm od JSČ.

Necelá polovina drobnější vrtané opukové koule (zde obr. 1:1; *Turek – Daněček 1997*, obr. 9:7) výšky – po linii vývrtu – 47 mm a šířky 53 mm. Vývrt průměru 15 a 13 mm (ústí vývrtu na povrchu artefaktu), patrná „stupňovitá“ změna průměru vrtání. Materiál je více písčité a silně ovětralý, lomové plochy a hrany jsou již výrazně zaoblené a povrch koule půdně korodován.

Polovina větší vrtané opukové koule (zde obr. 1:2; *Turek – Daněček 1997*, obr. 9:8) výšky 56 mm a šířky 67 mm se stupňovitě se zužujícím vývrtem průměru cca 18 a 14 mm (hůře rekonstruovatelný). Při vrtání byla ponechána 8 mm neprovrtaná hráz (patrný zbytek dna vývrtu) a vývrt byl kónicky probroušen z opačné strany (průměr rozšíření na povrchu artefaktu 19 mm). Ve vývrtu jsou patrné drobné rozestupující se trhlinky vzniklé v důsledku odvápnění opukové hmoty. Povrch je korodován a zřejmě je vrstvičkovitě odprýskávání hmoty.

Jednostranně vrtaná zploštělá opuková koule (obr. 1:3) výšky 53 mm a šířky 59 mm. Vývrt 17 a 15 mm, užší zaobleným vybroušením kónicky rozšířen do hloubky 4 mm. Vývrt je přímý s poměrně výraznými stopami vrtání. Artefakt je silně otlučen pohybem v půdě, zachovalé plochy však svědčí o původně velice dobře vyhlazeném povrchu. Ze zde nalezených mlatů je tento nejméně postižen půdní korozí a i tvarově je nejlépe zachován.

Makotřasy. Navrtaná opuková koule, pravděpodobně polotovar kulovitého mlatu, byla nalezena na terénním hřbetu u kóty 320, severně od silnice Buštěhrad–Velké Čičovice, v poloze pracovně označované jako „Vrchlík u Makotřas“. Místo nálezu lze situovat koordináty 260 mm od Z a 109 mm od J sekční čáry listu ZM 1:10 000 12–23–09.

Zploštělá koule (zde obr. 1:4; *Turek – Daněček 1997*, obr. 9:10) z šedého jemně písčitého slínovce až jílovitého vápence výšky 50 mm a šířky 62 mm (výška uvažována po směru zamýšleného vývrtu). Na plochem vrcholu je nehluboký relikt navrtání dutým vrtákem průměru 18 mm, značně setřený povrchovou půdní korozí celého artefaktu. Kouli prostupuje korozí zvýrazněná trhlinka, která snad mohla být příčinou, proč nebyla tato bulava dohotovena. K puknutí polotovaru mohlo dojít právě při zahájení vrtání.

Velké Čičovice. Lokalita se nachází na hřbetu táhnoucím se ve směru západ–východ, na jeho jižním svahu nad Lidickým potokem, východně od mimoúrovňového křížení rychlostní silnice Praha–Slaný se sjezdem na Buštěhrad, resp. Kladno. Polohu nálezu lze na ZM 1:10 000 12–23–14 vymezit koordináty 286 mm od Z a 373 mm od J sekční čáry. Třikrát opakovaný sběr v této poloze (celý prostor hřbetu) zjistil osídlení z období kultur nálevkovitých pohárů, se zvoncovitými poháry, mohylové a štítarského stupně kultury knovízské.

Z lokality pochází torzo drobnějšího vrtaného sekeromlatu (obr. 1:5) zhotoveného z jemně písčitého vápenného slínovce (písčité opuky) světlešedé barvy. Sekeromlat zaoblených tvarů je rozlomen ve vývrtu, na zachovalou týlovou partii však navazuje i část jednoho boku, zužujícího se k břitové partii. Proto lze přibližně rekonstruovat celou podobu artefaktu. Bok nástroje je v místě vývrtu výrazně zesílen, což svědčí pro příslušnost artefaktu ke KŠK.

Délka torza je 69 mm, šířka 36 mm a výška 43 mm. Obtížněji rekonstruovatelný vývrt středního průměru 15 mm (ústí odlomena) byl vrtán oboustranně. Povrch nástroje je silně postižen půdní korozí a původní podoba finální úpravy povrchu není zřejmá.

Vzájemná vzdálenost nálezu sekeromlatu a polotovaru kulovitého mlatu z lokality Makotřasy u kóty 320 je asi 1150 m.

Prostorová příslušnost zmiňovaných nalezišť k centrální části pražsko-slánské oblasti Kladenské tabule se odráží v jejich prakticky totožném geologickém charakteru. Podloží je budováno víceméně jednotvárným komplexem šedavých nebo žlutavých pevných písčitých slínovců a vápenných písčitých prachovců až pískovců, označovaných jako „opuky“. Náleží mezozoickému bělohorskému souvrství spodního až středního turonu. Tyto horniny jsou převážně deskovitě odlučné, často výrazně laminované. Obsahují hojné kalcifikované jehlice hub, akcesorický glaukonit a muskovit. Ve vrstevním sledu písčitých slínovců a prachovců jsou zastoupeny též slabé polohy pevných písčitých, případně jílovitých vápenců (*Mašek, J. a kol. 1990*).

Povrch lokalit tvoří čtvrtohorní (würmské) spraše a jemnopísčité vápenné půdy s odvápněnou opukovou drtí.

Chronologické zařazení a interpretace nálezů

Zařazení čtyř nových nálezů opukových kulovitých mlatů do období KŠK není zcela jednoznačné. Jejich tvar a velikost sice odpovídají nálezům tohoto období tak, jak je charakterizuje *M. Berounská (1987, 37)*, avšak je třeba si připomenout, že se tyto předměty ve středoevropském prostoru objevují již od časného eneolitu a některé nálezy spadají až do doby bronzové. Nálezy v Tuchoměřicích–Kněžívce navíc pocházejí z polohy, kde byla povrchovými sběry zachycena jak úplná sekvence časně eneolitických kultur, tak také sídlištní nálezy kultury zvoncovitých pohárů (viz *Turek – Daněček*

1997). Ačkoliv kamenné sekery, sekeromlaty nebo kulovité mlaty zásadně nebývají součástí pohřební výbavy v kultuře zvoncovitých pohárů, není příslušnost zde popisovaných artefaktů k tomuto období zcela vyloučena. Nálezy keramiky zvoncovitých pohárů pocházejí ze všech třech zde zmiňovaných nalezišť a je třeba mít na paměti nález kulovitého mlátu ze sídlištního objektu zvoncovitých pohárů v Praze–Hostivaři (*Mašek 1975*). Hostivařský kulovitý mlat bývá zpravidla považován za intruzi z období KŠK (*Buchvaldek 1978*, 49), pro toto tvrzení však chybí jednoznačné doklady. Vzhledem k velmi nízké rozpoznatelnosti reliktů sídlišť šňůrové keramiky (*Neustupný 1969; Vencl 1994; Turek 1995; Neustupný 1997*) není jistě vyloučeno, že opukové mlaty souvisejí právě s jinak „neviditelným“ sídlišťem této kultury. V případě nálezů zlomku opukového sekeromlatu z Velkých Číčovic je příslušnost k období se šňůrovou keramikou velmi pravděpodobná. Pokud připustíme, že nálezy opukových symbolických zbraní z Kladenska pocházejí ze sídlištního kontextu spíše než z narušených hrobů, pak by bylo možné uvažovat o užívání takovýchto artefaktů i v živé společnosti, nikoliv o jejich výrobě výhradně pro funerální účely.

Závěr

Je pravděpodobné, že jak v případě nových nálezů z Kladenska, tak také dalších nálezů z pohřebišť se šňůrovou keramikou se setkáváme se symbolickými formami zbraní, které v pravěké společnosti plnily označovací funkci odrážející společenský status konkrétní společenské kategorie (bojovníků). Takovéto předměty zřejmě hrály ve společnosti stejnou nebo podobnou roli jako skutečné funkční zbraně a v symbolické rovině reprezentovaly princip „ceremoniálního válečnictví“ (*Neustupný 1998*, 27–30). E. Neustupný dále předpokládá, že „tento způsob válčení ovšem ukazuje, že ti, kdo vedli takové války, měli k sobě nějaký vztah. ... Ceremoniální boje prostřednictvím ceremoniálních zbraní byly příležitostí, při níž mohli jednotlivci vystavit na odiv svou statečnost. Riskovali zabití, ale jejich zápasy byly spíše obřadem než hájením vlastního života. ... Válčící strany zřejmě akceptovaly určitá ceremoniální pravidla, k nimž byly symbolické zbraně přiměřené“ (*Neustupný 1998*, 29). Takovéto podobě ceremoniálních zbraní a rituálních zápasů by snad vyhovovaly i napodobeniny zbraní z měkkých hornin. Zda bylo těchto imitací užíváno jen jako pohřebních přídavek, nebo i v živé společnosti jako předmětů užívaných při různých rituálních a sociálních aktivitách, není za současného stavu poznání možno uspokojivě objasnit.

Literatura

- Berounská, M. 1987*: Bulavy ve střední Evropě, *Praehistorica* 13, 27–61.
- Brus, Z. 1991*: Petrografické určení a původ hornin některých sekeromlatů šňůrové keramiky z Bílinska a Duchcovska, *Praehistorica* 17, 147–150.
- Buchvaldek, M. 1978*: Otázka kontinuity v českomoravském mladším eneolitu, *Praehistorica* 7, 35–64.
- Buchvaldek, M. – Koutecký, D. 1970*: Vikletice. Ein schnurkeramisches Gräberfeld. *Praehistorica* 3. Praha.
- Buchvaldek, M. – Kovářík, J. 1993*: Pohřebišť se šňůrovou keramikou v Praze–Jinonicích. Doplněk ke katalogu šňůrové keramiky v Čechách VI, *Praehistorica* 20, 119–174.
- Cílek, V. 1993*: Poznámky k určení kamenné suroviny sekeromlatů. In: M. Buchvaldek – J. Kovářík, 1993, 141.
- Kukla, J. 1970*: Die petrographische Bestimmung des geschliffenen Steingeräts. In: M. Buchvaldek – D. Koutecký, 1970, 235.
- Mašek, J. a kol. 1990*: Vysvětlivky k základní geologické mapě ČSSR 1:25 000 12–323 Buštěhrad. ÚÚG Praha.
- Mašek, N. 1975*: Sídlištní objekt kultury zvoncovitých pohárů v Hostivaři–Praha 10, *Archeologické rozhledy* 28, 18–30.
- Neustupný, E. 1965*: Hrob z Tušimic a některé problémy kultur se šňůrovou keramikou, *Památky archeologické* 56, 392–452.
- Neustupný, E. 1969*: Economy of the Corded Ware Cultures, *Archeologické rozhledy* 21, 43–68.
- Neustupný, E. 1997*: Šňůrová sídliště, kulturní normy a symboly, *Archeologické rozhledy* 49, 304–322.

- Neustupný, E. 1998: Structures and events: The theoretical basis of spatial archaeology. In: E. Neustupný (ed.), 1998, 9–44.*
- Neustupný, E. (ed.) 1998: Space in Prehistoric Bohemia. Praha.*
- Pavlů, I. (ed.) v tisku: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické–Supplementum 13. Praha.*
- Přichystal, A. – Šebela, L. 1992: Lithic raw materials used by the people with Corded Ware in Moravia and the adjoining part of Upper Silesia, Scripta PFMU Brno – Geology 22, 29–39.*
- Turek, J. 1995: Sídlištní nálezy kultury se šňůrovou keramikou v Čechách. Otázka charakteru hospodářství v závěru eneolitu, Archeologické rozhledy 47, 91–101.*
- Turek, J. v tisku: Being a Beaker child. The position of children in Late Eneolithic society. In: I. Pavlů (ed.), v tisku.*
- Turek, J. – Daněček, V. 1997: Nově objevená eneolitická naleziště na Kladensku a Slánsku. Poznámky ke studiu kamenné broušené industrie českého eneolitu, Archeologie ve středních Čechách 1, 127–141, Praha.*
- Vencl, S. 1970: Zur Funktion des geschliffenen Steingeräts. In: M. Buchvaldek – D. Koutecký, 1970, 230–235.*
- Vencl, S. 1984: Otázky poznání vojenství v archeologii. Archeologické studijní materiály 14. Praha.*
- Vencl, S. 1994: K problému sídlišť kultur s keramikou šňůrovou, Archeologické rozhledy 36, 3–24.*
- Zápotocký, M. 1992: Streitaxte des mitteleuropäischen Äneolithikums. Weinheim.*

Summary

Jan Turek – Vladimír Daněček: Corded Ware symbolic weapons made of soft rock in Bohemia. This paper presents new finds of Corded Ware mace heads and a battle-axe made of soft rock (arenaceous marl) from Central Bohemia that we interpret as symbolic weapons. Symbolic weapons such as miniature or standard sized battle-axes made of soft stone (see Fig. 4), these were found amongst some Corded Ware burial assemblages (Prague–Jinonice, *Buchvaldek – Kovářik* 1993). These miniature models of battle-axes might have been the symbolic equivalent of the prestigious, real size, high quality artefacts, or a symbolic funerary substitute of the real battle-axes that were perhaps to remain in the world of living. These artefacts may be interpreted as evidence of „ceremonial fighting“ as suggested by E. *Neustupný* (1998, 27–30) and a symbolic attribute of „warriors“ within the day to day social interactions and funerary ritual.

(English by J. Turek)

Popisky k obrázkům:

- Opukové kulovité mlaty a sekeromlat z Kladenska. 1 až 3 – Tuchoměřice–Kněžívka, 4 – Velké Čičovice, 5 – Makotřasy.
Mace heads and a battle-axe made of arenaceous marl.
- Naleziště kulovitých mlatů v Tuchoměřicích–Kněžívce (označeno šipkou).
The location of mace head finds at Tuchoměřice-Kněžívka
- Naleziště opukového polotovaru kulovitého mlatu ve Velkých Čičovicích a sekeromlatu v Makotřasech.
The location of a semi-finished mace head from Velké Čičovice and of a symbolic battle-axe from Makotřasy.